

MEZHEP

Prof.Dr. Mehmet ATALAN¹

Mezhepler, adları ve ortaya çıkış biçimleri ne olursa olsun, din anlayışındaki farklı yorum ve yaklaşımların zamanla kurumsallaşması sonucu ortaya çıkan beşerî oluşumlardır. Başka bir ifadeyle mezhepler, dinin kendisini değil; dinin insanlar tarafından anlaşılması, yorumlanması ve yaşanması sürecinde ortaya çıkan düşünsel ve kurumsal yapılaşmaları ifade etmektedir. Bu yönüyle mezhepler, ilahî vahyin doğrudan bir ürünü değil, insanın tarihsel, kültürel ve sosyal şartlar içinde gerçekleştirdiği yorum faaliyetinin bir sonucudur. Dolayısıyla mezhepler, doğaları gereği tarihsel ve beşerî nitelik taşımaktadır.

İslam tarihinin erken dönemine bakıldığında, Hz. Muhammed'in sağlığında herhangi bir mezhebin, cemaatin veya tarikatın mevcut olmadığı açıkça görülmektedir. Peygamber döneminde Müslüman toplumu bir arada tutan temel unsur, doğrudan doğruya vahiy ve peygamber rehberliğidir. Müslümanlar, Kur'an'ın ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda ve Hz. Peygamber'in örnekliliği etrafında birleşmiş bir topluluk görünümündedir. Bu dönemde din anlayışını belirleyen tek otorite vahiydir ve dini meselelerde ortaya çıkan sorunlar doğrudan Hz. Peygamber'e başvurularak çözüme kavuşturulmaktadır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise Müslüman toplum farklı coğrafyalara yayılmış, yeni sosyal ve siyasi şartlarla karşılaşmış ve bu yeni durumlar karşısında Kur'an ve sünnetin nasıl anlaşılması gerektiği konusunda farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Bu yorumlar zamanla düşünsel ekoller ve kurumsal yapılar hâline gelmiş ve mezhepler olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla mezhepler, İslam'ın anlaşılma biçimlerinin tarihsel süreç içinde kurumsallaşmış şekilleridir.

Bu durum, mezheplerin dinin kendisiyle özdeş kabul edilmesini mümkün kılmaz. Çünkü din, kaynağını ilahî vahiyden alan bir hakikat alanını ifade ederken; mezhepler bu hakikatin insanlar tarafından yorumlanma biçimlerini temsil etmektedir. Din ilahîdir ve mutlak doğruluk iddiası taşır. Mezhepler ise beşerîdir ve bu nedenle tarihsel şartlara bağlı olarak değişebilir, dönüşebilir ve eleştirilebilir. Bu

---

¹ Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri İslam Mezhepleri Tarihi Öğretim Üyesi

bağlamda mezheplerin ortaya çıkışı doğal bir tarihsel süreç olarak değerlendirilebilir; ancak bu oluşumların dinin kendisiyle özdeşleştirilmesi hem teorik hem de pratik açıdan önemli sorunlar doğurabilir.

Mezheplerin din ile özdeşleştirilmesi, çoğu zaman belirli bir yorumun mutlak hakikat olarak sunulmasına ve diğer yorumların dışlanmasına yol açmaktadır. Bu durum ise İslam düşüncesinin çoğulcu yapısını zayıflatmakta ve Müslüman toplumlar arasında gereksiz ayrışmaların ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Oysa mezhepler, dinin anlaşılması sürecinde ortaya çıkan farklı yorum gelenekleri olarak değerlendirildiğinde, düşünsel çeşitliliğin bir göstergesi olarak da görülebilir.

Bu nedenle din ile mezhep arasındaki farkın açık bir biçimde ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Din ilahî kaynaklıdır ve temel ilkeleri vahiy tarafından belirlenmiştir. Mezhepler ise bu ilahî ilkelerin insanlar tarafından anlaşılması ve yorumlanması sonucunda ortaya çıkan beşerî yapılarıdır. Bu gerçeklik dikkate alındığında mezheplerin eleştiriye açık olduğu ve tarihsel şartlara bağlı olarak değişebileceği de anlaşılacaktır.

Sonuç olarak mezhep ile din arasında ontolojik bir fark bulunmaktadır. Din ilahîdir; mezhepler ise beşerîdir. Din evrensel ve değişmez ilkeler içerirken, mezhepler bu ilkelerin farklı yorum ve uygulama biçimlerini temsil etmektedir. Bu nedenle mezheplerin din ile özdeşleştirilmesi yerine, onları dinin anlaşılma biçimleri olarak değerlendirmek hem İslam düşüncesinin çoğulcu karakterini korumak hem de dinin evrensel mesajını doğru biçimde kavramak açısından büyük önem taşımaktadır.

Din, özünde insanları ortak bir inanç zemini etrafında bir araya getiren ve toplumsal bütünleşmeyi teşvik eden bir değerler sistemidir. İlahi kaynaklı olması sebebiyle din, farklı bireyleri ve toplulukları kapsayan geniş bir anlam ve aidiyet alanı oluşturur. Bu yönüyle din, insanları aynı temel ilkeler etrafında buluşturan bir birlik ve dayanışma çerçevesi sunar. Kur'an'ın ortaya koyduğu temel iman esasları, bütün müminleri ortak bir paydada birleştirmeyi hedefleyen bir perspektife sahiptir. Tevhid, ahiret ve nübüvvet gibi temel inanç ilkeleri, Müslümanları mezhepsel veya kültürel farklılıkların ötesinde aynı inanç çerçevesinde bir araya getiren kurucu unsurlar olarak değerlendirilebilir.

Buna karşılık mezhepler, dinin anlaşılma ve yorumlanma biçimlerinin tarihsel süreç içerisinde kurumsallaşmış şekilleri olarak ortaya çıkmaktadır. Mezheplerin doğuşu çoğu zaman farklı yorumların sistematik hale gelmesiyle ilişkilidir. Bu durum, düşünsel çeşitliliğin doğal bir sonucu olmakla birlikte, mezheplerin zamanla kimlik belirleyici yapılara dönüşmesine de yol açabilmektedir. Mezhep kimliği, bazı durumlarda dinî aidiyetin önüne geçerek bireylerin kendilerini tanımlama biçimini belirleyen temel unsur haline gelebilmektedir.

Bu noktada önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Aynı dine mensup bireyler, mezhepsel aidiyet söz konusu olduğunda dinin kapsayıcı ve kuşatıcı niteliğini mezhep düzeyine aktarma eğilimi gösterebilmektedir. Başka bir ifadeyle, dinin birleştirici karakteri mezhep sınırları içine taşınmakta ve böylece dinin geniş anlam alanı dar bir mezhepsel çerçeve içinde yorumlanmaya başlanmaktadır. Bu durumda bireyler, dini kimliklerini doğrudan İslam üzerinden değil, mensubu oldukları mezhep üzerinden tanımlama eğilimine girebilmektedir.

Böyle bir yaklaşımın sonucu olarak dinî aidiyet, mezhepsel aidiyetle özdeş hale gelebilmektedir. Bu durum ise dinin kuşatıcı yapısını zayıflatmakta ve Müslüman topluluklar arasında ayrışma eğilimlerini güçlendirebilmektedir. Çünkü mezhepler, doğaları gereği belirli yorum ve düşünce sistemlerini temsil etmektedir. Bu yorumların mutlak doğrular olarak kabul edilmesi, farklı mezhepler arasında rekabet ve dışlayıcılığın ortaya çıkmasına zemin hazırlayabilmektedir.

Oysa din ile mezhep arasındaki ontolojik ve epistemolojik farkın doğru bir şekilde anlaşılması, bu tür ayrışmaların önüne geçilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Din, ilahi vahye dayanan evrensel bir hakikat alanını ifade ederken; mezhepler bu hakikatin insanlar tarafından yorumlanma biçimlerini temsil etmektedir. Bu nedenle mezheplerin din ile özdeşleştirilmesi yerine, onları dinin anlaşılma biçimleri olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu perspektiften bakıldığında din, kapsayıcı ve bütünleştirici bir çerçeve sunarken; mezhepler bu çerçeve içinde ortaya çıkan yorum farklılıklarını ifade eden beşerî yapılardır. Mezheplerin varlığı düşünsel çeşitliliğin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir; ancak bu yapıların dinin yerine geçirilmesi veya din ile

özdeşleştirilmesi, dinin birleştirici potansiyelini zayıflatabilecek bir durum ortaya çıkarabilir.

Sonuç olarak din, farklı birey ve toplulukları ortak bir inanç ve değerler sistemi etrafında birleştiren evrensel bir çerçeve sunarken, mezhepler bu çerçeve içinde ortaya çıkan yorum farklılıklarının kurumsallaşmış biçimlerini ifade etmektedir. Bu nedenle dinin kuşatıcı yapısını mezhepsel sınırlar içine hapsetmek yerine, mezhepleri dinin anlaşılma biçimleri olarak değerlendirmek hem İslam'ın evrensel karakterinin korunması hem de Müslüman toplumlar arasındaki birlik bilincinin güçlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Mezheplerin tarihsel teşekkül süreci incelendiğinde, bu oluşumların yalnızca teolojik veya düşünsel farklılıklardan doğmadığı; aynı zamanda siyasi, sosyal ve kültürel şartlarla da yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Özellikle İslam tarihinin erken dönemlerinden itibaren mezheplerin ortaya çıkışı ve kurumsallaşması sürecinde siyasi egemenlik meselesi önemli bir rol oynamıştır. Mezhepler çoğu zaman yalnızca dini düşünce ekolleri olarak değil, aynı zamanda belirli siyasal konumların ve güç mücadelelerinin de yansımaları olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle mezheplerin tarihsel gelişimini anlamak, yalnızca teolojik tartışmaları incelemekle değil, aynı zamanda dönemin siyasi ve toplumsal dinamiklerini de dikkate almakla mümkündür.

Siyasi iktidarların din ile ilişkisi tarih boyunca karmaşık bir nitelik taşımıştır. Egemen güçler, toplumsal meşruiyetlerini güçlendirmek ve iktidarlarını sürdürülebilir hale getirmek amacıyla çoğu zaman dini söylemleri kullanma eğilimi göstermiştir. Çünkü din, toplumlar üzerinde güçlü bir moral ve normatif etkiye sahiptir. Bu nedenle siyasi otoriteler, yaptıkları uygulamaları meşrulaştırmak ve toplumsal kabul sağlamak amacıyla dini referanslardan yararlanmak istemişlerdir. Ancak dinin doğrudan doğruya siyasi amaçlar için kullanılmasının her zaman kolay olmadığı durumlarda, mezhepler bu süreçte daha işlevsel araçlar haline gelebilmiştir.

Mezheplerin dinin yorumlanma biçimleri olarak ortaya çıkmış olmaları, onları siyasi aktörler açısından kullanılabilir ideolojik çerçeveler haline getirmiştir. Egemen güçler, belirli mezhepsel yorumları destekleyerek kendi politikalarını dini bir çerçeve içinde meşrulaştırma imkânı bulabilmişlerdir. Bu süreçte mezhepler,

yalnızca dini düşünce sistemleri olarak değil, aynı zamanda siyasi meşruiyet üretme mekanizmaları olarak da işlev görebilmiştir.

Benzer şekilde siyasi iktidara karşı konumlanan muhalif gruplar da mezhepsel söylemleri kendi mücadelelerinde önemli bir araç olarak kullanabilmişlerdir. İktidara karşı çıkan gruplar, mevcut siyasi otoritenin meşruiyetini sorgulamak ve kendi politik hedeflerini toplumsal tabanda kabul ettirebilmek için mezhepsel söylemlerden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Bu durum, mezheplerin yalnızca iktidar tarafından değil, muhalif güçler tarafından da siyasal mücadelelerin bir parçası haline getirilebildiğini göstermektedir.

Bu bağlamda mezhepler, kimi zaman iktidarın meşruiyetini güçlendiren bir araç, kimi zaman ise iktidara karşı geliştirilen alternatif siyasi söylemlerin taşıyıcısı olarak işlev görmüştür. Tarihsel süreçte birçok mezhep hareketinin aynı zamanda siyasi bir iddia veya toplumsal bir hareket niteliği taşıması da bu durumu doğrulamaktadır. Bu nedenle mezheplerin tarihsel gelişimini yalnızca teolojik tartışmalarla sınırlı bir çerçevede değerlendirmek eksik bir yaklaşım olacaktır.

Dinin doğrudan destek vermek istemediği bazı siyasi veya bireysel çıkar talepleri, mezhepsel yorumlar aracılığıyla daha kolay meşrulaştırılabilir hale gelebilmektedir. Çünkü mezhepler, dinin yorumlanma biçimleri oldukları için belirli düşünce kalıpları oluşturmakta ve bu kalıplar zamanla belirli davranış biçimlerini meşru gösteren ideolojik çerçevelere dönüşebilmektedir. Bu durum, bireysel veya toplumsal çıkar çatışmalarında sağduyuya aykırı görülebilecek bazı yaklaşımların mezhepsel düşünce kalıpları içinde görünmez hale getirilmesine yol açabilmektedir.

Bu nedenle mezheplerin tarihsel rolünü değerlendirirken onların yalnızca dini düşünce sistemleri olmadığını, aynı zamanda siyasi ve toplumsal güç ilişkileriyle de yakından bağlantılı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Mezhepler, bir yandan dini düşüncenin çeşitliliğini temsil ederken, diğer yandan tarihsel süreç içinde siyasi mücadelelerin ve meşruiyet arayışlarının da önemli araçları haline gelebilmişlerdir.

Sonuç olarak mezheplerin teşekkül sürecinde ve varlıklarını sürdürmelerinde siyasi egemenlik meselesinin belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir. Egemen güçler ve muhalif hareketler, farklı dönemlerde mezhepsel

söylemleri kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kullanabilmişlerdir. Bu durum, mezheplerin yalnızca dini yorumlar değil, aynı zamanda tarihsel ve toplumsal şartların şekillendirdiği beşerî oluşumlar olduğunu bir kez daha göstermektedir.

Mezhep, cemaat ve tarikat yapılanmaları, tarihsel süreç içinde dinî düşüncenin yorumlanma ve örgütlenme biçimleri olarak ortaya çıkmış beşerî oluşumlardır. Bu yapılar, başlangıçta dinî bilgiyi aktarma, inanç ve ibadet hayatını düzenleme ya da bireylerin manevî gelişimlerine katkı sağlama gibi işlevler üstlenmiş olabilir. Ancak tarihsel tecrübeler göstermektedir ki, bazı durumlarda bu tür kurumsal yapılanmalar, İslam'ın açıkça izin vermediği bazı bireysel veya toplumsal taleplerin gelenek içinde meşrulaştırılmasına da zemin hazırlayabilmektedir. Bu durum özellikle dinî otoritenin kurumsallaştığı yapılarda, yorumların sorgulanmadan kabul edilmesi veya eleştirel düşüncenin zayıflamasıyla daha belirgin hale gelebilmektedir.

İslam'ın temel ilkeleri incelendiğinde, dinin meşruiyet anlayışının açık ve ilkesel bir çerçeveye dayandığı görülmektedir. Kur'an'a göre amaçların meşruiyeti kadar, bu amaçlara ulaşmak için kullanılan yöntemlerin de meşru olması gerekmektedir. Başka bir ifadeyle İslam'da sonuç, kullanılan araçtan bağımsız olarak değerlendirilemez. Bir hedefin yüce veya değerli olması, o hedefe ulaşmak için gayrimeşru yolların kullanılmasını meşru hale getirmez. Bu nedenle İslam düşüncesinde amaç ile araç arasında güçlü bir ahlaki bağ kurulmuştur.

Bununla birlikte tarihsel süreçte bazı mezhep, cemaat veya tarikat yapıları içinde, belirli hedeflere ulaşmak adına İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaşmayan yöntemlerin meşrulaştırıldığı örnekler de görülebilmektedir. Bu tür durumlarda söz konusu uygulamalar çoğu zaman doğrudan din adına değil, gelenek içinde oluşmuş yorum kalıpları aracılığıyla savunulmaktadır. Böylece bireysel veya grup çıkarlarını önceleyen bazı uygulamalar, dinî bir gerekçeye dayandırılarak meşru gösterilmeye çalışılabilmektedir.

Bu noktada özellikle dikkat edilmesi gereken husus, din ile geleneğin birbirinden ayrıştırılmasıdır. Din, ilahî vahye dayanan temel ilkeler bütünü iken; gelenek, tarihsel süreç içinde oluşmuş insanî yorum ve uygulamaların toplamıdır. Gelenek içinde ortaya çıkan bazı uygulamalar zamanla dinî bir görünüm

kazanabilmekte ve sorgulanmadan kabul edilebilmektedir. Bu durum, dinin temel ilkeleri ile tarihsel yorumların birbirine karıştırılmasına yol açabilmektedir.

Oysa Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlaki yaklaşım, amaç ile araç arasında sıkı bir ilişki kurmaktadır. İslam'a göre helal olan bir hedefe ulaşmak için haram yolların kullanılması kabul edilebilir değildir. Çünkü İslam'ın ahlak anlayışı, yalnızca nihai hedefi değil, bu hedefe ulaşma sürecini de kapsayan bütüncül bir perspektife sahiptir. Bu nedenle bir eylemin meşruiyeti değerlendirilirken yalnızca sonucuna değil, aynı zamanda kullanılan yöntemlerin de Kur'an'ın ortaya koyduğu ilkelere uygun olup olmadığına bakılması gerekmektedir.

Mezhep, cemaat veya tarikat gibi kurumsal yapılar içinde ortaya çıkan bazı yorumlar, bu temel ilkeyi zayıflatabilecek şekilde kullanılabilir olduğunda, dinin ahlaki çerçevesi ile geleneksel uygulamalar arasında bir gerilim ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle dinî düşünce alanında sağlıklı bir yaklaşım geliştirebilmek için Kur'an'ın ortaya koyduğu kurucu ilkelerin esas alınması büyük önem taşımaktadır. Böyle bir yaklaşım, hem dinin evrensel mesajının korunmasına hem de tarihsel yorumların eleştirel bir biçimde değerlendirilmesine imkân sağlayacaktır.

Sonuç olarak mezhep, cemaat ve tarikat yapılanmaları, İslam'ın anlaşılma ve yaşanma biçimleri olarak ortaya çıkan beşerî yapılardır. Bu yapıların tarihsel ve toplumsal işlevleri olmakla birlikte, dinin kurucu ilkeleriyle karıştırılmamaları gerekmektedir. İslam'ın temel ilkeleri açık bir şekilde Kur'an'da ortaya konulmuştur ve bu ilkeler doğrultusunda amaç kadar aracın da meşru olması gerekmektedir. Dolayısıyla yüksek veya değerli bir hedefe ulaşmak amacıyla haram yolların kullanılmasına İslam'ın izin vermediği açık bir ilkedir. Bu ilke, İslam'ın ahlak anlayışının merkezinde yer almakta ve dinî meşruiyetin temel ölçütlerinden biri olarak kabul edilmektedir.

Mezheplerin stratejik boyutu incelendiğinde, bu yapıların özünde beşerî oluşumlar olduğu gerçeği açıkça görülmektedir. Mezhepler, dinin doğrudan kendisini temsil eden ilahî yapılar değil; dinin anlaşılması, yorumlanması ve uygulanması sürecinde ortaya çıkan tarihsel ve düşünsel oluşumlardır. Ancak tarihsel süreç içinde mezheplerin yalnızca yorum farklılıklarını temsil eden düşünsel ekoller olmaktan çıkarak, zaman zaman kimlik belirleyici ve hatta siyasal nitelik taşıyan yapılara dönüşebildikleri de görülmektedir. Bu durum, mezheplerin

yalnızca teolojik değil, aynı zamanda sosyolojik ve siyasi bir boyut kazanmalarına yol açmıştır.

Mezheplerin bu stratejik boyutunun en önemli sonuçlarından biri, bazı mezhep mensuplarının kendi mezheplerini din ile özdeşleştirme eğilimi göstermeleridir. Tarih boyunca birçok mezhep veya dini grup, kendisini “Fırka-i Nâciye” yani kurtuluşa eren tek topluluk olarak görme eğilimi göstermiştir. Bu yaklaşım, çoğu zaman mezhebin kendi yorumunu mutlak hakikat olarak kabul etmesine ve diğer yorumları dışlayıcı bir tutum geliştirmesine yol açabilmektedir. Böyle bir anlayış, mezheplerin kendi görüşlerini doğrudan din ile özdeşleştirmelerine zemin hazırlayabilmektedir. Bu özdeşleştirme kimi zaman bilinçli bir ideolojik tercih şeklinde ortaya çıkarken, kimi zaman da tarihsel gelenek içinde fark edilmeden benimsenen bir düşünce kalıbı haline gelebilmektedir.

Bu yaklaşımın en tehlikeli sonuçlarından biri, mezhep farklılıklarının dinî kimlikten daha belirleyici hale gelmesidir. Mezheplerin din ile özdeşleştirilmesi, farklı mezhep mensupları arasında derin ayrışmalara yol açabilmekte ve hatta bazı tarihsel dönemlerde bu ayrışmaların şiddetli çatışmalara dönüşebildiği görülmektedir. Mezhep farklılıkları üzerinden ortaya çıkan bu çatışmalar, dinin birleştirici ve kapsayıcı karakteri ile açık bir çelişki oluşturmaktadır. Tarih boyunca yaşanan bazı mezhep çatışmaları, insanların aynı dine mensup olmalarına rağmen birbirlerine karşı son derece sert ve hatta ölümcül tutumlar geliştirebildiklerini göstermektedir.

Bu durumun ortaya çıkmasında önemli etkenlerden biri de, bireylerin dini çoğu zaman doğrudan Kur’an ve temel kaynaklar üzerinden değil, mensup oldukları mezheplerin yorumları aracılığıyla öğrenmeleridir. Dinî bilgi çoğu zaman mezhepsel çerçeveler içinde aktarılmakta ve bireyler din ile mezhep arasındaki farkı açık bir şekilde fark edememektedir. Bu nedenle mezheplerin beşerî oluşumlar olduğu gerçeği çoğu zaman gözden kaçabilmektedir. Mezhep yorumlarının dinin kendisi olarak algılanması, bireylerin din anlayışını dar bir yorum çerçevesi içine hapsetmekte ve farklı yorumlara karşı hoşgörünün azalmasına yol açabilmektedir.

Mezhepler ve diğer dini oluşumlar, bazı durumlarda ayrılıkçı ve dışlayıcı tutumların meşrulaştırılmasını da kolaylaştırabilmektedir. Mezhepsel aidiyetlerin güçlü kimlik unsurları haline gelmesi, bireylerin kendilerini öncelikle mezhep

üzerinden tanımlamalarına neden olabilmektedir. Bu durum ise dinin kapsayıcı kimliğinin geri planda kalmasına ve mezhepsel kimliklerin ön plana çıkmasına yol açmaktadır. Böyle bir ortamda dini farklılıklar, toplumsal birlik ve dayanışmayı zayıflatabilecek ayrışma unsurlarına dönüşebilmektedir.

Mezhep çatışmalarının en önemli sonuçlarından biri de Müslümanların İslam'ın temel ortak paydasını görmelerini zorlaştırmasıdır. Mezhepsel farklılıklar ön plana çıktığında, Müslümanların ortak inanç esasları geri planda kalabilmektedir. Oysa İslam'ın temel ortak paydası, mezheplerden bağımsız olarak tevhid, ahiret ve nübüvvet gibi temel iman esaslarında ortaya çıkmaktadır. Bu ortak payda, farklı mezheplere mensup Müslümanların aynı inanç zemini üzerinde buluşmalarını sağlayan en önemli unsurdur.

Bu nedenle mezheplerin tarihsel ve beşerî niteliklerinin doğru bir şekilde anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Mezhepler, İslam'ın anlaşılma biçimleri olarak değerlendirilmelidir; dinin kendisi olarak değil. Böyle bir yaklaşım, hem mezhepler arasındaki gereksiz gerilimlerin azaltılmasına hem de Müslümanların ortak inanç zeminini daha açık bir şekilde görebilmelerine katkı sağlayacaktır. İslam'ın evrensel mesajının doğru anlaşılabilmesi için mezhepsel yorumların din ile özdeşleştirilmemesi ve dinin kapsayıcı ortak paydasının ön plana çıkarılması gerekmektedir.

Müslümanların on dört asrı aşan tarihsel tecrübeleri incelendiğinde, farklı mezhepler arasında zaman zaman ciddi gerilimlerin ve çatışmaların yaşandığı görülmektedir. İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan bu çatışmalar yalnızca Şîî-Sünnî ayrışması ile sınırlı kalmamış; bazı dönemlerde aynı mezhebin farklı hukuk ekolleri arasında da rekabet ve gerilimlere sahne olmuştur. Örneğin tarihsel kaynaklar, belirli şehirlerde Hanefî ve Şafiî topluluklar arasında zaman zaman sosyal ve siyasal rekabetten kaynaklanan gerilimlerin yaşandığını göstermektedir. Bununla birlikte bu tür çatışmaların çoğu, belirli yerel ve tarihsel şartlarla sınırlı kalmış ve genellikle geniş çaplı ve kalıcı bir mezhepsel kırılmaya dönüşmemiştir.

Geçmişte yaşanan bu tür olumsuzlukların çoğu zaman mahallî ölçekte kalmasının önemli sebeplerinden biri, Müslüman toplumların dinin ortak paydasını bütünüyle kaybetmemiş olmalarıdır. Mezhepsel farklılıklar zaman zaman gerilim

üretmiş olsa da bu farklılıklar genellikle Müslüman toplumların bütününe kapsayan kalıcı bir travmaya dönüşmemiştir. Yaşanan acılar çoğu zaman tarihsel hafızada yer etmiş olmakla birlikte, kolektif kimliği kalıcı biçimde belirleyen “seçilmiş travmalar” haline dönüşmemiştir. Bu durum, İslam toplumlarının uzun tarihsel süreç boyunca mezhepsel farklılıklarla birlikte yaşama konusunda belirli bir tecrübe geliştirdiğini göstermektedir.

Ancak günümüzde İslam dünyasının karşı karşıya bulunduğu mezhepsel gerilimler, geçmişteki örneklerden farklı bir boyut kazanma potansiyeli taşımaktadır. Modern dönemde iletişim araçlarının hızlanması, siyasi krizlerin bölgesel ölçekte yayılabilmesi ve uluslararası güç dengelerinin mezhepsel ayrışmaları etkileyebilmesi gibi faktörler, mezhep çatışmalarının domino etkisiyle yayılma riskini artırmaktadır. Bu nedenle günümüzde mezhepsel gerilimler yalnızca yerel sorunlar olarak kalmayıp bölgesel ve hatta küresel boyutlar kazanabilecek bir potansiyele sahiptir.

Nitekim günümüz İslam dünyasında bazı bölgelerde mezhepsel gerilimlerin fiilen çatışmaya dönüştüğü görülmektedir. Suriye, Irak, Bahreyn, Pakistan, Hindistan ve Afganistan gibi çeşitli coğrafyalarda mezhepsel kimliklerin siyasi ve toplumsal çatışmaların önemli bir unsuru haline geldiği dikkat çekmektedir. Bu tür çatışmaların en trajik yönlerinden biri, insanların yalnızca farklı mezheplere mensup olmaları sebebiyle hedef haline gelebilmeleridir. Mezhepsel kimlik üzerinden yürütülen bu tür şiddet olayları, yalnızca bireysel hayatları değil, aynı zamanda toplumların ortak geleceğini de derinden etkilemektedir.

Toplumsal çatışmaların dinamikleri incelendiğinde, kan dökülmesinin çatışma süreçlerinde son derece kritik bir eşik oluşturduğu görülmektedir. Bir grup adına kan dökülmesi, çoğu zaman çatışmanın duygusal ve psikolojik boyutunu derinleştiren bir kırılma noktası haline gelir. Kanın akması, taraflar arasında var olan gerilimi yalnızca siyasi veya ideolojik bir tartışma olmaktan çıkararak güçlü bir duygusal karşıtlığa dönüştürür. Bu durum, çatışan gruplar arasındaki güven duygusunu zayıflatır ve taraflar arasında kalın psikolojik duvarların oluşmasına yol açar.

Akan kan, çoğu zaman kin ve öfke duygularını besleyen bir hafıza üretir. Bu tür olaylar, zamanla kolektif hafızada yer edinerek geçmişte yaşanan acıların

sürekli hatırlandığı bir anlatı biçimine dönüşebilir. Sosyal psikoloji literatüründe “seçilmiş travma” olarak ifade edilen bu durum, bir grubun geçmişte yaşadığı acıların kimlik inşasında merkezi bir rol oynaması anlamına gelmektedir. Seçilmiş travmalar, geçmişte yaşanan bir olayın sürekli hatırlanması ve grup kimliğinin önemli bir parçası haline getirilmesi sonucunda ortaya çıkar. Bu tür travmalar, gruplar arasındaki düşmanlık duygularını uzun süre canlı tutabilmektedir.

Mezhepsel çatışmaların seçilmiş travmalara dönüşmesi, toplumsal barış açısından ciddi riskler doğurmaktadır. Çünkü bu tür travmalar yalnızca geçmişte yaşanan olayların hatırlanmasıyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda gelecekteki ilişkileri de belirleyen güçlü bir psikolojik çerçeve oluşturur. Böyle bir durumda taraflar arasındaki güvenin yeniden tesis edilmesi oldukça zorlaşır ve çatışmaların nesiller boyunca devam etmesi ihtimali ortaya çıkar.

Bu nedenle mezhepsel farklılıkların çatışma üretmek yerine düşünsel çeşitlilik olarak değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. İslam’ın temel ortak paydası olan inanç ilkeleri dikkate alındığında, mezhepler arasındaki farklılıkların dinin özünden ziyade yorum farklılıklarından kaynaklandığı anlaşılacaktır. Bu perspektifin güçlendirilmesi, mezhepsel kimliklerin çatışma aracı haline gelmesini engellemek ve Müslüman toplumlar arasında ortak bir gelecek perspektifi oluşturmak açısından hayati bir önem taşımaktadır.

İslam dünyasında mezhep çatışmalarının önüne geçilebilmesi, öncelikle din ile mezhep arasındaki farkın doğru bir biçimde anlaşılmasına bağlıdır. Bu çerçevede en temel ilkelere biri, mezhep farklılıkları sebebiyle hiçbir Müslümanın tekfir edilemeyeceği gerçeğidir. Tekfir, yani bir Müslümanı inanç dışı ilan etme yaklaşımı, tarih boyunca Müslüman toplumlarda ciddi ayrışmalara ve çatışmalara yol açmıştır. Oysa Kur’an’ın ortaya koyduğu temel yaklaşım, bireyin imanını Allah ile olan ilişkisi çerçevesinde değerlendirmekte ve insanların birbirlerinin inancı hakkında kesin hükümler vermelerini meşru görmemektedir. Bu nedenle mezhep farklılıkları, bir Müslümanın imanını geçersiz kılan bir unsur olarak değerlendirilemez.

Aynı şekilde, adı ne olursa olsun hiçbir mezhebin İslam ile özdeşleştirilmesi mümkün değildir. Mezhepler, dinin anlaşılma ve yorumlanma biçimlerinin tarihsel süreç içinde kurumsallaşmış şekilleridir ve bu yönleriyle beşerî oluşumlardır. İslam

ise kaynağını vahiyden alan ilahî bir dindir. Bu nedenle herhangi bir mezhebin, cemaatin veya tarikatın kendisini İslam'ın tek temsilcisi olarak görmesi hem teolojik hem de epistemolojik açıdan problemlili bir yaklaşım ortaya çıkarır. Din ile mezhep arasındaki bu ayrımın doğru kavranması, mezhepsel farklılıkların çatışma sebebi haline gelmesini engelleyecek önemli bir bilinç zemini oluşturacaktır.

İslam düşüncesinde iman ve sorumluluk bireysel bir nitelik taşımaktadır. Kur'an'a göre her insan kendi inancı ve eylemlerinden sorumludur; hiç kimse başkasının günahını yüklenmez ve herkes yaptıklarının karşılığını kendisi görür. Bu nedenle kurtuluşun belirli bir mezhebe, cemaat veya tarikata mensubiyet üzerinden garanti altına alınması mümkün değildir. Başka bir ifadeyle cennet ya da cehennem için "toplu rezervasyon" söz konusu değildir. İslam'ın bireysel sorumluluk anlayışı, her insanın kendi iradesi ve tercihleri doğrultusunda ahlaki ve dini sorumluluğunu üstlendiğini vurgular.

Bu bağlamda İslam ortak paydası bilincinin güçlendirilmesi büyük önem taşımaktadır. İslam'ın temel ortak paydası, Kur'an'da açıkça belirtilen iman esaslarına dayanmaktadır. Tevhid, ahiret ve nübüvvet inancı, Müslüman kimliğinin en temel belirleyici unsurlarını oluşturmaktadır. Bir kimsenin Müslüman olması için bu temel esaslara inanması yeterlidir. Dolayısıyla kendisini Müslüman olarak tanımlayan bir bireyin inancı hakkında yargılayıcı bir tutum sergilemek veya onun Müslümanlığını sorgulamak İslam'ın temel yaklaşımıyla bağdaşmamaktadır. Bir insanın "Ben Müslümanım" şeklindeki beyanı, onun İslam dairesi içinde yer aldığını kabul etmek için yeterli görülmelidir.

Bu perspektif, İslam'ın herhangi bir kişi, grup veya kurumun tekelinde olmadığını da açıkça ortaya koymaktadır. İslam, ilahî vahye dayanan evrensel bir dindir ve hiçbir mezhep, cemaat veya tarikat bu din üzerinde mutlak bir temsil iddiasında bulunamaz. Bu nedenle İslam'ın anlaşılması ve yaşanması sürecinde farklı yorumların varlığı doğal bir olgu olarak değerlendirilebilir. Önemli olan, bu farklılıkların dinin temel ilkeleri ile karıştırılmaması ve mezhepsel yorumların din ile özdeşleştirilmemesidir.

Öte yandan insanın sahip olduğu yaratıcı yetilerin etkin biçimde kullanılmaması, dinin evrensel mesajının anlaşılmasını da zorlaştırmaktadır. Kur'an, insanı akıl ve özgür irade sahibi bir varlık olarak tanımlamakta ve onu

sürekli düşünmeye, anlam üretmeye ve sorumluluk bilinci geliştirmeye çağırılmaktadır. İnsan, sahip olduğu akıl ve yaratıcı yetiler sayesinde hem kendisi hem de toplum için değer üretme kapasitesine sahiptir. Bu yetilerin kullanılmaması, bireyin hem kendisini hem de başkalarını nesneleştiren dar bir düşünce dünyasına hapsolmesine yol açabilir.

İslam'ın temel hedeflerinden biri, insanın yaratıcı potansiyelini ortaya çıkararak adalet, barış ve anlam üretimi üzerine kurulu bir toplumsal düzenin oluşmasına katkı sağlamaktır. Kur'an'da sıkça vurgulanan "salih amel" kavramı da bu yaratıcı katılımı ifade etmektedir. Salih amel, yalnızca bireysel ibadetlerle sınırlı bir kavram değildir; aynı zamanda insanın dünyayı daha adil, daha yaşanabilir ve daha anlamlı bir yer haline getirmeye yönelik bütün çabalarını kapsamaktadır.

Bu nedenle evrensel yaratma sürecine salih amel ile katılmayan bireylerin, hayatı dönüştüren bir değer üretme kapasitesi geliştirmeleri de zorlaşmaktadır. Değer üretiminden uzak kalan bireyler ve topluluklar, çoğu zaman yapıcı bir katkı sunmak yerine yıkıcı eğilimlere yönelme riski taşımaktadır. Bu durum, bireyin hem kendisiyle hem de toplumla kurduğu ilişkiyi olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak İslam'ın temel ortak paydasının doğru anlaşılması, mezhepsel çatışmaların önlenmesi açısından hayati bir önem taşımaktadır. Tekfir anlayışının terk edilmesi, mezheplerin din ile özdeşleştirilmemesi ve iman ile sorumluluğun bireysel olduğu bilincinin güçlendirilmesi, Müslüman toplumlar arasında barış ve dayanışmanın yeniden tesis edilmesine önemli katkılar sağlayacaktır. İslam'ın evrensel mesajı, insan onurunu, adaleti ve barışı merkeze alan bir değerler sistemini ifade etmektedir. Bu mesajın doğru anlaşılması ve hayata geçirilmesi, mezhepsel ayrışmaların ötesinde ortak bir insani ve ahlaki bilinç geliştirilmesini mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

1. Hasan Onat, İslam'ın Hakikati ve Mezhep Sorunu, 27-28 Kasım 2015 Kelam Çalıştayı, Ankara 2016)
2. İslam Mezhepler Tarihi Ders Kitabı, Ed. Hasan Onat ve Sönmez Kutlu, Grafiker Yayınları)